

Teresa Kosyra-Cieślak

Renesans retoryki – retoryka renesansu

O kształceniu umiejętności z zakresu retoryki w liceum i technikum

Wydawnictwo
STENTOR

Warszawa 2021

Miejsce retoryki w aktualnie obowiązującej podstawie programowej jest wyjątkowe. Jej elementy odnajdujemy w każdym z czterech głównych obszarów kształcenia języka polskiego (tak w II, jak i w III etapie edukacyjnym) – zarówno w zakresie umiejętności związanych z odbiorem tekstów, jak i tworzeniem wypowiedzi własnych.

Wśród ogólnych celów kształcenia w szkole ponadpodstawowej wymienione są takie, dla których wiedza i umiejętności z zakresu retoryki mają znaczenie fundamentalne, m.in.: doskonalenie umiejętności myślowo-językowych (tu: uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.) oraz zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej (Rozporządzenie MEN z dnia 30 stycznia 2018 roku, Dz. U. z 2018 r., poz. 467). Umiejętność komunikowania się (w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie) traktowana jest tu jako podstawowa umiejętność społeczna. Zaś w części preambuły odnoszącej się do języka polskiego, mówi się wprost o umiejętnościach retorycznych, których rozwijanie ma służyć kształtowaniu u ucznia refleksji porządkującej i pozwalać na świadome uczestnictwo w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Umiejętności z zakresu retoryki – czytamy w przywołanym dokumencie – *kształtują umiejętności polemiczne oraz pozwalają rozpoznać próby manipulacji i skutecznie się im przeciwstawić*.

Konkretyzację tak sformułowanych założeń ogólnych odnajdujemy w treściach nauczania języka polskiego zapisanych w podstawie. Na umiejętności retoryczne, o których była mowa, składa się szereg wymagań szczegółowych z języka polskiego (nauczanego w zakresie podstawowym i rozszerzonym). W sposób najbardziej oczywisty mówi o nim cały podrzdział 1 obszaru III zatytułowany *Elementy retoryki*. Poświęcenie retoryce całego, odrębnego działu, inicjującego zapisy wymagań w zakresie tworzenia wypowiedzi, pokazuje jej rangę w treściach przedmiotowych języka polskiego w liceum i technikum. A przecież zapisy we wspomnianym dziale nie wyczerpują treści nauczania związanych z retoryką, które pojawiają się także w wielu innych miejscach podstawy. Wiedza i umiejętności w tym zakresie stają się fundamentem szeroko rozumianej kompetencji budowania wypowiedzi ustnych i pisemnych. Dotyczą bowiem ogólnych, nadrzędnych zasad organizacji tekstów, logicznego porządkowania ich struktury i nadawania im właściwej formy językowo-stylistycznej. Ukazują ucznia jako twórcę wypowiedzi argumentacyjnych i uczestnika dyskusji, świadomego tematu, celu i formy wypowiedzi.

Zdobywanie wiedzy z zakresu retoryki i szeroko rozumianych umiejętności retorycznych zapewni uczniom spełnienie takich wymagań szczegółowych, jak:

- formułowanie tez i argumentów w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- wskazywanie celów perswazyjnych w wypowiedzi literackiej i nieliterackiej;
- rozpoznawanie i stosowanie w tekstach retorycznych (i nie tylko!) zasady kompozycyjnej (teza, argumenty, apel, pointa);
- szerzej: stosowania retorycznych zasad kompozycyjnych w tworzeniu własnych tekstów;
- budowania wypowiedzi w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata oraz z zachowaniem zasad retoryki;
- tworzenie planów kompozycyjnych i dekompozycyjnych tekstów o charakterze argumentacyjnym;
- świadomość używania środków retorycznych i ich oddziaływania na odbiorcę;
- rozróżnianie typów argumentów, w tym – pozamerytorycznych (np. emocjonalnych);
- zachowywanie logiki i konsekwencji toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych,
- uczestniczenie w dyskusji i odróżnianie jej od sporu i kłótni;
- zgadzanie się z cudzymi poglądami lub polemizowanie z nimi oraz rzeczowe uzasadnianie swego zdania;
- wygłaszania mowy (zbudowanej zgodnie z retorycznymi zasadami kompozycyjnymi) – z uwzględnieniem środków pozajęzykowych;
- świadomy odbiór tekstów reklamy (w której odnajdujemy elementy retoryczne na różnych poziomach odbioru tekstu);
- rozpoznawanie elementów erystyki i rozumienie zjawiska nowomowy.

W powyższym zestawieniu (sporządzonym na podstawie treści nauczania zapisanych w II i III obszarze) widać, że umiejętności retoryczne dotyczą nie tylko tekstów typowo oratorskich (przemówień), lecz szeroko traktowanych kompetencji związanych z odbiorem oraz tworzeniem wypowiedzi mówionych i pisanych. Powracanie niektórych sformułowań (związanych z retoryką) w zapisach dotyczących różnych kwestii i różnych umiejętności podkreśla wagę retoryki w kształceniu młodzieży i przypisywanego jej znaczenia w procesach komunikacji społecznej. Na podkreślenie zasługuje także fakt, iż zamieszczona wyżej lista wymagań przewidziana jest dla klas realizujących program języka polskiego w zakresie podstawowym. Tak więc przeważająca większość uczniów, także tych, zainteresowanych kierunkami technicznymi czy przyrodniczymi, powinna zdobyć umiejętności w zakresie budowania tekstu sensownego,

przejrzystego, logicznego i trafnego językowo, ze świadomością jego etycznego wymiaru i stylistycznego kształtu. Umiejętność skonstruowania przejrzystego i uczciwego przekazu, podobnie jak umiejętność publicznego zabierania głosu potrzebna jest wszystkim!

Młodzież ucząca się języka polskiego w zakresie rozszerzonym zyska dodatkowe umiejętności, bardziej zaawansowane. Przywołajmy tylko te, które zostały zgromadzone w 1 podrozdziale obszaru III, pod nagłówkiem *Elementy retoryki*:

- odróżnianie elementów stałych i fakultatywnych przemówień;
- stosowanie w wypowiedzi różnych typów dowodzenia (indukcyjnego, dedukcyjnego, sylogizmów);
- rozpoznawanie wywodu o charakterze demagogicznym oraz metody pytań podchwytliwych i sugerujących;
- rozumienie pojęć rubaszości i sarkazmu, wskazywanie ich funkcji w tekście oraz przedstawianie propozycji odczytania; rozróżnianie przejawów drwiny i sarkazmu;
- rozróżnianie ironii w zależności od celu: satyrycznego, parodystycznego.

Oczywiście, umiejętności w zakresie budowania wypowiedzi własnej są zawsze powiązane z implikowanymi przez nie umiejętnościami odbioru. I tu podstawa wskazuje bezpośrednio wymóg rozpoznawania specyfiki tekstów retorycznych, jak przemówienie, laudacja, homilia – ze szczególnym uwzględnieniem zastosowanych w tych tekstach środków językowych [wymaganie I.2.3].

Podobnie rzecz się ma w zakresie kształcenia językowego (traktowanego zawsze funkcjonalnie), w którego obszarze znajdujemy m.in. zapis dotyczący rozpoznawania argumentacyjnego charakteru różnych konstrukcji składniowych i ich funkcji w tekście – oraz wykorzystywania ich w budowie własnych wypowiedzi [wymaganie I.1.3]. Wiedza przekłada się na lepszy, bardziej świadomy odbiór tekstów – a zarazem na umiejętność celowego stosowania środków językowych i stylistycznych w tekstach redagowanych samodzielnie. Należy podkreślić, że retoryka ogarnia wielkie pole kształcenia językowego, gdyż stanowi umiejętność praktycznego zastosowania wiedzy o środkach językowych oraz wchodzi w przestrzeń analizy literackiej; uczymy się od mistrzów, studiując przykłady wybitnych tekstów, będących arcydziełami sztuki oratorskiej i publicystyki.

Retoryka w liceum i technikum to nie tylko czytanie tekstów retorycznych i sztuka budowania przemówień, czy też szerzej rozumianych wypowiedzi argumentacyjnych, o poprawnej kompozycji i pięknej szałce słownej, ale także wymiar etyczny uczestniczenia w procesach komunikacji; świadomość tego, jaki charakter mają używane argumenty, jak oddziałują na odbiorcę środki retoryczne, jak wpływa na charakter wypowiedzi słownictwo wartościujące i zabarwione emocjonalnie – czy też dostrzeganie elementów erystyki w dyskusji, ocenianie etycznego wymiaru reklamy i rozpoznawanie nowomowy.

Retoryka stosowana – na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych

Analiza powyższych wymagań pozwala stworzyć z nich obszerny i spójny program retoryki stosowanej, powiązanej z materiałem literackim i korespondującej z różnorodnymi sprawnościami językowo-komunikacyjnymi uczniów. (Określenie programu ma tu znaczenie szerokie, oznacza pewną strategię uczenia, projekt czy też – by użyć pojęcia występującego niegdyś w edukacji – ścieżkę edukacyjną obejmującą różne formy zajęć.)

Realizacja tych treści może się odbywać:

- na lekcjach wynikających z obowiązkowego wymiaru godzin przeznaczonych na język polski,
- na dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych, np. na warsztatach z retoryki, na których uczniowie będą poznawać i analizować słynne mowy, czytać dawne i współczesne teksty publicystyczne, śledzić publiczne wypowiedzi znanych osób – oraz budować i wygłaszać przemówienia własne
- poprzez metodę projektów edukacyjnych, na których uczniowie będą wykonywali samodzielne zadania (np. opracowanie mowy na wskazany temat przy zachowaniu zasad retoryki).

W ramach omawianych zajęć uczniowie powinni zyskać podstawowe wiadomości o retoryce jako sztuce pięknego wysławiania się i wygłaszania przemówień, jej korzeniach (bo przecież należy do naszego dziedzictwa kultury), zasadach, najważniejszych środkach stylistycznych i językowych. Czas poświęcony na doskonalenie umiejętności związanych z przemawianiem i publicznym zabieraniem głosu z pewnością przyniesie efekty widoczne także na innych przedmiotach i przyczyni się do sukcesu na przyszłych studiach, ponieważ zajęcia z retoryki nauczą młodzież nie tylko jak, ale i co mówić.

Opracowanie przemówienia jest złożoną procedurą, obejmującą sformułowanie problemu, poszukiwanie, ocenianie i przetwarzanie informacji, komponowanie wystąpienia, a wreszcie efektowne jego wygłoszenie. Poznawanie zasad retoryki i właściwych jej środków następuje przez kontakt z różnymi tekstami – literackimi, publicystycznymi, naukowymi i – oczywiście – retorycznymi, poddawanych analizie i interpretacji, a także przez tworzenie wypowiedzi własnych: budowanie przemówień na wskazany temat, występowanie przed publicznością, a także uczestniczenie

w dyskusjach i debatach (bo głos w dyskusji jest sprawdzianem skuteczności argumentowania i przekonywania). Nauczyciel prowadzący zajęcia dokona wyboru tekstów – dawnych i współczesnych, będących wybitnymi lub charakterystycznymi przykładami oratorstwa różnych czasów (lista lektur stwarza tu szerokie pole możliwości) oraz wspólnie z uczniami zaplanuje tematykę przygotowywanych przez nich przemówień. Dodatkową obudowę będą stanowiły ćwiczenia związane z rozwijaniem i doskonaleniem szczegółowych umiejętności retorycznych, w zakresie odbioru i przekazu tekstów.

Przewidywane efekty zajęć

Na zajęciach poświęconych retoryce uczniowie

- dowiedzą się, czym zajmowała się retoryka dawniej i do czego może być przydatna dzisiaj;
 - poznają zasady tworzenia tekstów zgodnie z zasadami retoryki i będą je praktycznie stosować, budując własne wypowiedzi;
 - zyskają wiedzę i szczegółowe umiejętności składające się na ogólną kompetencję sprawnego posługiwania się językiem polskim.
- ◆ W zakresie umiejętności czytania utworów literackich i odbioru tekstów kultury uczniowie
 - poznają sylwetki wybranych słynnych mówców od starożytności – aż po czasy współczesne; - przeczytają fragmenty wybitnych tekstów o charakterze retorycznym, dokonają ich analizy i interpretacji (rozpoznając temat, cel, organizację tekstu, środki językowe i stylistyczne – w tym retoryczne, chwytów retorycznych, konteksty itp.);
 - przeanalizują strukturę czytanych tekstów (sens, główna myśl, sposób prowadzenia wywodu, argumentacja);
 - będą analizować specyfikę tekstów retorycznych (jak przemówienie, laudacja, homilia, kazanie), rozpoznawać specyficzne środki językowe, odczytywać przekazy jawne i ukryte;
 - posługiwać się terminami: retoryka, retor, orator, oracja, sofistyka, perswazja, erystyka;
 - wyodrębniać w przemówieniu części kompozycyjne i formy podawcze (np. opowiadanie, opis, argumentowanie, zbijanie kontrargumentów);
 - nauczą się rozpoznawać w tekstach ironię i autoironię, komizm, patos itp. i określać, na czym polega ich wartościujący charakter;
 - będą rozpoznawać problematykę czytanych tekstów i ich związek ze zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi epoki;
 - będą porównywać teksty i ich fragmenty, dostrzegać kontynuacje i nawiązania, rozpoznawać parafrazy, parodie, tawestacje i aluzje literackie.
 - ◆ W zakresie kształcenia językowego i komunikacji językowej uczniowie będą
 - stosować wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii oraz składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;
 - rozpoznawać argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i ich funkcje w tekście; wykorzystywać je w budowie własnych wypowiedzi;
 - określać rolę szyku wyrazów w zdaniu;
 - rozpoznawać cechy stylu retorycznego;
 - rozpoznawać w tekście retorycznym stylizację (np. biblijną) i określać jej funkcje;
 - rozpoznawać słownictwo o charakterze wartościującym; odróżniać słownictwo neutralne od słownictwa o zabarwieniu emocjonalnym, oficjalne od potocznego;
 - określać funkcje tekstu (w tym – impresywną, perswazyjną i poetycką);
 - unikać w tekście środków powodujących niejednoznaczność wypowiedzi, dbać o jasność i precyzję komunikatu;
 - stosować zasady etyki wypowiedzi; wartościować wypowiedzi językowe, stosując kryteria takie, jak prawda i fałsz;
 - dostrzegać w wypowiedziach manipulację, dezinformację, stereotyp;
 - stosować zasady etykiety językowej odpowiednio do sytuacji;
 - stosować w wypowiedziach zasady ortografii i interpunkcji; wykorzystywać interpunkcję do uwypuklenia sensów tekstu.

- ◆ W zakresie umiejętności retorycznych uczniowie będą potrafili
 - formułować tezy i argumenty w swoich wypowiedziach przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
 - rozróżniać **typy argumentów (logiczne, rzeczowe i emocjonalne; uczciwe i nieuczciwe)**, klasyfikować argumenty pozamerytoryczne;
 - zachować logikę i konsekwencję toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych;
 - rozpoznawać i oceniać różne typy perswazji (przekonywanie, nakłanianie, pobudzanie, propaganda, agitacja, reklama; perswazja uczciwa i nieuczciwa);
 - stosować w tekstach retorycznych zasadę kompozycyjną: teza, argumenty, apel, puenta;
 - świadomie i celowo stosować środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje);
 - uczestniczyć w dyskusji i debacie, odróżniając je od sporu i kłótni;
 - odróżniać perswazję od manipulacji;
 - rozpoznawać podstawowe chwytły erystyczne;
 - rozpoznawać rodzaj mowy (np. osądająca, uzasadniająca, popisowa; przemówienie okolicznościowe, toast, gratulacje, powitanie, laudacja, kondolencje, mowa pogrzebowa itp.) i określać właściwe dla niego środki;
 - określić tezę przemówienia i temat (przedmiot) toczącej się dyskusji;
 - wiedzieć, na czym polega kultura dyskusji (przemawiania) i krytycznie oceniać wykroczenia przeciw niej;
 a także – w zakresie rozszerzonym:
 - *wskazać elementy stałe i fakultatywne przemówień;
 - *stosować różne typy dowodzenia w wypowiedzi (indukcyjne, dedukcyjne);
 - *wyjaśnić, czym jest sylogizm;
 - *rozpoznać wywód o charakterze demagogicznym oraz metodę pytań podchwytliwych i sugerujących;
 - *rozpoznać w tekście retorycznym ironię, rubaszność i sarkazm i wskazać ich funkcje.

- ◆ W zakresie umiejętności tworzenia wypowiedzi uczniowie będą:
 - zabierać głos w różnych rodzajach dyskusji (debata szkolna, debata oxfordzka, „burza mózgów”, panel, forum itp.);
 - jasno formułować myśli i budować tezy swoich wystąpień;
 - popierać je uczciwymi argumentami;
 - stosować słownictwo i frazeologię obowiązujące w kulturalnej dyskusji;
 - tworzyć plany kompozycyjne i dekompozycyjne wypowiedzi argumentacyjnych;
 - budować wypowiedzi argumentacyjne na wskazane tematy:
 - poprzedzone gruntowną analizą tematu,
 - z wykorzystaniem znalezionych materiałów (informacji),
 - poprawnie skomponowane,
 - z wykorzystaniem właściwych środków stylistycznych i językowych,
 - według podstawowych zasad logiki i retoryki;
 - cytować wypowiedzi innych z podaniem źródeł;
 - wygłaszać przemówienia (mowy) z poprawną dykcją i artykulacją, wykorzystując celowo prozodyczne elementy stylu;
 - celowo i świadomie relacjonować opinie i fakty (odróżniając jedno od drugich);
 - stosować w wypowiedziach własnych zasady stylistycznego kształtowania przemówień (mówić poprawnie, jasno, pięknie, stosownie do tematu, sytuacji i odbiorcy).

Program, o którym mowa, może być realizowany w dowolnej klasie szkoły ponadpodstawowej – wykorzystywać realizowany aktualnie materiał literacki i nawiązywać do interesującej uczniów problematyki społecznej czy kulturalnej (np. z życia szkoły czy miasta). Poniżej przedstawiona została propozycja tematyki kilku zajęć związanych z materiałem literackim epoki renesansu.

Wybrane propozycje zajęć – na przykładzie materiału literackiego i kulturowego związanego z renesansem

Podane niżej tematy (zagadnienia) nawiązujące do literatury renesansu są uporządkowane w kilku wątkach, które oczywiście nie narzucają porządku pracy. Stanowią wybór propozycji do funkcjonalnego wykorzystania przez nauczyciela. Są pomyślane jako inspiracja do zbudowania tematycznego cyklu zajęć eksponującego umiejętności retoryczne i ściśle powiązanego z rozkładem materiału języka polskiego (stanowiącego – przynajmniej w części – jego składową). Nauczyciel może z poniższych propozycji wybrać te elementy, które są zgodne z jego programem i filozofią nauczania, a także i odpowiadają potrzebom uczniów.

Warto też zauważyć, że niektóre treści (np. kwestie stylu retorycznego) implikowane są przez tematykę różnych wątków – choć omawiane są w różnych aspektach.

Wątek I. Retoryczny wymiar dzieł renesansowych

Przykładowe zagadnienia:

- Śladami renesansowych mistrzów retoryki – Piotra Skargi i Stanisława Orzechowskiego.
- Elementy i funkcje retoryki w wybranych pieśniach Jana Kochanowskiego.
- *Rhetorica divina* – czyli boska retoryka. Miejsce retoryki w Polsce doby renesansu (krótki rys historyczny).
- Antyczne źródła retoryki. Wielcy mówcy starożytności i ich dzieła.

Dla formacji renesansowego humanisty retoryka miała fundamentalne znaczenie: stanowiła podstawę wykształcenia, przenikała do literatury i myśli politycznej, kształtowała stosunki społeczne i międzynarodowe. Przez wielu uważana była za królową sztuk wyzwolonych. Zgodnie z renesansową ideą powrotu do źródeł (*ad fontes!*) niedościgłe wzory wielkich mówców antyku (zwłaszcza Cyncerona) wpływały na styl literatury i epistolografii. Każdy wybitny mąż stanu, polityk musiał zarazem być „orotorem”. Do retoryki „odsylał” Łukasz Górnicki swego dworzani-
na. Piękne, ozdobne i przekonujące wysławianie się stało się jedną z najważniejszych umiejętności, zwłaszcza dobie kształtującej się demokracji szlacheckiej.

- ◆ Kultura renesansu jest okazją do przywołania antycznych źródeł retoryki oraz poszerzenia wiedzy o sylwetkach starożytnych mówców i ich dziełach: filipikach Demostenesa, początkach sofistyki, sztuce perswazji w dialogach Platona czy mowach Cyncerona i jego stylu, a zwłaszcza słynnych okresach retorycznych. Oczywiście, wiadomości historyczne i anegdoty powinny zostać obudowane krótkimi fragmentami dzieł – dobranymi tak, by ukazać tematy, cele, logikę i cechy stylistyczne retoryki starożytnych.
- ◆ Kontekst historyczny, budowanie systemu demokracji szlacheckiej, pozwala wyjaśnić niezwykłą karierę retoryki w renesansowej Polsce. Podobnie jak w starożytnej demokracji ateńskiej, to ustrój i stosunki społeczne – obok fascynacji duchem i literą antyku – stały się naturalnym środowiskiem rozwoju sztuki przemawiania.
- ◆ Literatura renesansu, w tym utwory wskazane w podstawie programowej z języka polskiego i zamieszczone w podręcznikach są doskonałą okazją do obserwowania, jak retoryka przenika poezję i kształtuje prozę – w służbie „obywatelskiej cnoty”. Analiza i interpretacja fragmentów dzieł renesansowych zaangażowanych w problemy polityczne i społeczne, o wyraźnej funkcji perswazyjnej i charakterze retorycznym jest istotnym elementem kształcenia literackiego. Czytając takie dzieła, jak kazania Piotra Skargi czy Jana Kochanowskiego *Pieśń V* (o spustoszeniu Podola) oraz pieśń chóru *Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie z Odprawy posłów greckich*, uczniowie pogłębią analizę o rozpoznanie retorycznej struktury utworu oraz określenie, do czego mówca chce nakłonić odbiorców i w jaki sposób to robił. W pracy z tekstami – wykorzystają posiadane wiadomości o retoryce i stylu retorycznym. Wskażą tezy i argumentację, znajdą elementy zasady kompozycyjnej (teza – argumentacja – apel – puenta) oraz scharakteryzują styl utworów.

¹ Scenariusze lekcji poświęconych retoryce i jej wpływowi na literaturę renesansu, a także projektu edukacyjnego autorstwa Teresy Kosyry-Cieślak znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa Piotra Marciszuka STENTOR (www.stentor.pl) – i stanowią obudowę serii programu i podręczników *Przeszłość i dziś*, a także poprzedzającej je – *Przeszłość to dziś*.

Przykład 1.

Piotr Skarga, *Kazanie o miłości ku ojczyźnie* (fragmenty)

Retoryczna (i logiczna) organizacja tekstu

(1)

TEZA: Polska-Ojczyzna jest matką, którą trzeba kochać i szanować, gdyż:

ARGUMENTY

- jest najlepszą z matek,
- ona swe dzieci (czyli: Polaków, szlachtę, posłów...) *urodziła, wychowała, nadała, wyniosła...*
- Bóg matkę czcić rozkazał,
- ona jest źródłem tożsamości Polaków (*od której imię macie*);
- ona daje wszelkie dobrodziejstwa...

(2)

TEZA: Gdy ojczyzna (jak okręt) tonie, trzeba ją najpierw ratować, a dopiero później myśleć o swoich prywatnych sprawach, ponieważ:

ARGUMENTY

- *...głupi tłumoczki i skrzynki swoje opatruje i na nich leży, a do obrony okrętu nie idzie, i mniema, że się miłuje, a on się sam gubi.*
- *Bo gdy okręt obrony nie ma, i on ze wszystkim, co zebrał, utonąć musi.*

Zastosowane środki stylistyczne oraz figury retoryczne

- **paralelizmy składniowe, antytezy, powtórzenia, apostrofy, pytania retoryczne, wykrzyknienia, wyczerpania i nagromadzenia**
- paralelnie powtórzona **gradacja**:
*Dobrze miłować sąsiada; **lepiej** wszystkie, którzy w mieście jednym są, a w pogotowiu **jeszcze lepiej** wszystkie obywatele królestwa tego, gdy im dobrego co czynim, abo dla nich co cierpim. Także **dobra** zgoda i pokój między pospolitym ludem, ale **lepsz**a między pan*y, którzy ludźmi rządzą abo o nich radzą, a **nalepsz**a między królami, którzy wszystkiemu światu pokój zgodą swoją przynoszą.
- niezwykła **rytmiczność** stylu
- **podniosłość** stylu [stylizacja biblijna, alegorie matki i okrętu, podniosłe słownictwo].

Przykład 2.

Jan Kochanowski, *Pieśń V, ks. II (o spustoszeniu Podola)*

Retoryczna (i logiczna) organizacja tekstu

(1)

TEZA: Spustoszenie Podola przez Tatarów jest klęską, a zarazem hańbą dla Polaków.

ARGUMENTY

- Tatarzy, „psy” sułtana tureckiego, spustoszyli piękną ziemię podolską,
- porwali polskie kobiety i dzieci, które zostały wywiezione daleko i nie ma nadziei na ich powrót,
- szlacheckie (chrześcijańskie) córki zostały porwane do pogańskich haremów,
- Tatarzy, którzy są ludem koczowniczym, kulturowo stojącym niżej niż Polacy, pokonali dzielnych Sarmatów, reprezentujących wyższą cywilizację europejską;
- Tatarzy to lud „zbójcki”, dziki i okrutny, nieliczący się z prawem,
- eżład (nierząd) i samowola sprawiają, że Polacy nie mogą się zorganizować i wobec napastników są bezbronni niczym owce bez pasterza wobec dzikich wilków,
- klęski Polaków grabionych przez Tatarów rozzuchwalają Turcję, która i tak próbuje ingerować w wewnętrzne sprawy Polski....

(2)

TEZA: Szlachta powinna się opodatkować na rzecz stałej, płatnej armii.

ARGUMENTY

- wstydem jest „jadać na srebrze”, gdy ginie ojczyzna, ale...
- szkoda oddawać życie tam, gdzie wystarczą pieniądze, a więc...
- przede wszystkim należy wystawić i uzbroić płatnych żołnierzy, a własne życie zachować „ku gwałtowniejszej potrzebie”, bo
- rozsądniej jest nastawiać wrogowi tarczę niż nagą pierś.

KONKLUZJA – PUENTA

Trzeba za wszelką cenę znaleźć sposób naprawienia szkód i pomszczenia tragicznego napadu, tak aby zmyć hańbę i nie dopuścić do takich klęsk w przyszłości i aby nikt nie mówił, że Polacy nie potrafią wyciągać wniosków i uczyć się na błędach.

APEL

Zetrzy sen z oczu, a czuj w czas o sobie, / Cny Lachu!

A teraz k'temu obróć myśli swoje / Jakobyć szkody nieprzyjaciel twoje / Krwią swą nagrodził...

Skujmy talerze na talery, skujmy, / A żołnierzowi pieniądze gotujmy!

Dajmy, a naprzód dajmy!

Tak ujęta retoryczna organizacja tekstu (jego streszczenie logiczne) nie odpowiada porządkowi jego kompozycji.

Części kompozycyjne

[WSTĘP – ZWROT DO ODBIORCY]

Apostrofy:

Wieczna sromota i nienagrodzona szkoda, Polaku! (1)

Zetrzy sen z oczu, a czuj w czas o sobie, cny Lachu! (2)

[OPOWIADANIE – OPIS – ARGUMENTACJA]

- Opis szkód i klęsk wyrządzonych przez Tatarów oraz uzasadnienie, dlaczego ten napad jest szczególnie hańbiący i bolesny dla Polaków.
- Obraz spustoszonej ziemi, uprowadzonych w jasyr kobiet i dzieci, opis ich żałosnego losu itp.
- [Ta część pieśni przypomina w tonie lamentację. Podmiot liryczny wyolbrzymia ogrom szkód i strat – zarówno materialnych i politycznych, jak i duchowych.]
- Odwołanie się do poczucia godności rodaków, których pokonali „zbójcy” stojący niżej niż Polacy należący do najwyższej stojących cywilizacyjnie narodów Europy.

[DOWODZENIE – APEL]

Należy przeciwstawić się wrogowi, bronić godności cywilizowanego, chrześcijańskiego kraju, ale trzeba to robić rozsądnie, tzn. nie szafować życiem tam, gdzie wystarczą pieniądze.

[Ta część utworu ma charakter apelatywny, przeważają czasowniki w trybie rozkazującym oraz słownictwo i motywy nawiązujące do walki, etosu rycerskiego, obywatelskiej odpowiedzialności.]

Zastosowane środki stylistyczne oraz figury retoryczne

- apostrofy, wykrzyknienia, pytania retoryczne,
- powtórzenia (w tym - wzmacniające napięcie emocjonalne, np. *Zbójce (niestety), zbójce nas wojują lub a nas nierządne, ach, nierządne, jedzą oraz Dajmy; a naprzód dajmy!*,
- paralelizmy składniowe,
- peryfrazy (*dokąd wyroku Mars nie uczyni, komu żelazny Mars będzie chętniejszy*),
- rozbudowany ciąg porównań: *Tatarzy – psy tureckie, kobiety polskie – piękne łanie, strony ojczyste – swe knieje, Polacy – stado „odbieżale”* (opuszczone przez pasterza, rozproszone), *napastnicy - wilcy...*;
- słownictwo wartościujące i nacechowane emocjonalnie,
- forystyczność stylu, np. *„Tarczej niż piersi pierwszej nastawiają, pozno puklerza przebici macają”* oraz przytoczone i sparafrazowane *„Polak mądr po szkodzie”*.

W analogiczny sposób można omówić retoryczną kompozycję pieśni Jana Kochanowskiego *Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie...* O wadze utworu *świadczy fakt*, że autor umieścił ją w swoich dziełach dwukrotnie: jako Pieśń XIV z *Ksiąg wtórych*, a potem powtórzył jako drugą pieśń Chóru w *Odprawie posłów greckich* (i tu pierwszy raz ogłosił drukiem w 1578 roku).

W wymienionych dziełach, zarówno kompozycja, jak i styl służą tu perswazyjnej funkcji języka i wyraźnie implikują pozaliteracki cel utworów, jego społeczno-obywatelską oraz patriotyczną wymowę, którą pozwoli określić znajomość kontekstów historycznego i politycznego².

² Pełne scenariusze poświęcone wymienionym tu utworom, dostępne na stronie Wydawnictwa STENTOR to: *Retoryka i poezja w służbie obywatelskiej cnoty (na podstawie Pieśni o spustoszeniu Podola Jana Kochanowskiego i fragmentów Kazań sejmowych Piotra Skargi)* oraz *Retoryka dawniej i dziś. Analizujemy i tworzymy teksty retoryczne*.

Wątek II. Retoryka, argumentacja, erystyka

Przykładowe zagadnienia:

- *Odprawa posłów greckich*: demagogiczna przemowa Iketaona w radzie – przyczyną zguby Troi.
- Retoryka czy erystyka? Jakich argumentów używają twórcy renesansowi w swych dziełach? Jaki jest etyczny wymiar tych argumentów?
- Krótki leksykon argumentów retorycznych – wraz z przykładami z utworów renesansowych.
- Retoryka i polemika. O dyskusjach toczących się w dziełach renesansowych.

Inny aspekt analizy retorycznej organizacji dzieł renesansowych – to ocena zawartej w nich argumentacji, którą autorzy starają się przekonać społeczeństwo do określonych zachowań i postaw, przedstawiając jeden z kluczowych wzorców osobowych epoki – ideał obywatela-patrioty. Utwory renesansowe stanowią doskonały punkt wyjścia do określania charakteru pojawiających się w nich argumentów, powiązania ich z klasyfikacją retoryczną i etycznym wymiarem sztuki przekonywania.

Przykład 1.

Jan Kochanowski, *Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie...*

Utwór stanowi doskonały przykład adekwatności stylu i tematu. Podniosły, patetyczny styl utworu (będący odpowiednikiem wysokiego stylu retorycznego) służy do przedstawiania kwestii będących polem najwyższych wartości – patriotycznych i obywatelskich. Nadawca we wzniosłym tonie wyraża przeświadczenie o odpowiedzialności rządzących i sprawujących władzę za los państwa i narodu.

Jeśli przyjąć, że **tezę** pieśni jest myśl, iż dla ojczyzny i dobra publicznego należy poświęcić prywatne sprawy, to kolejne stwierdzenia, porównania i obrazy możemy analizować, jako popierające tę tezę **argumenty**. Wśród nich pojawia się odwołanie do najwyższych autorytetów:

- Boga (który jest władcą sprawiedliwym, niemającym względu na pozycję i godność poddanych, a przed którym rządzącym przyjdzie kiedyś zdać sprawę z podejmowanych decyzji)
- i Biblii (tu: powtarzające się obrazy pasterza i owiec, a także stylizacja biblijna tonu wypowiedzi).

Podobnie rzecz się ma w *Kazaniu o miłości ku ojczyźnie... Piotra Skargi*, który dowodząc, iż ojczyzna jest najlepszą matką, przypomina: Bóg matkę czcić rozkazał.

Przykład 2.

Jan Kochanowski, *Odprawa posłów greckich (Epejsodion III)*

Zupełnie inny wymiar i inną ocenę moralną mają **argumenty użyte** w przemówieniach Aleksandra i Iketaona wygłoszone podczas rady trojańskiej, która ma zdecydować o wydaniu – bądź pozostawieniu Heleny.

ALEKSANDER

– używa co najmniej kilku **argumentów emocjonalnych**, każąc pamiętać o krzywdach, jakich Trojańczycy doznali od Greków. Powołuje się też na autorytet bogów, którzy właśnie jemu dali najpiękniejszą z kobiet. Przekonywał, że Helena jest darem Wenus. Używał też **argumentów demagogicznych**, starając się obudzić dawne urazy do Achajów. Niegdyś Grecy porwali mityczną Medeę, a i dziś w miastach greckich żyją trojańskie branki. Na Grekach ciąży też inne winy. A więc jego czyn (uprowadzenie Heleny) to sprawiedliwa zemsta.

IKETAON

– odwołuje się do ambicji i poczucia godności własnej słuchaczy trojańskich, a także wprowadza motyw zagrożenia, pytając przewrotnie, dlaczego Trojańczycy mają ustępować Grekom, którzy – po ewentualnym oddaniu Heleny – będą pewnie wysuwać dalsze żądania. Straszy: *Teraz nam Helenę / Wydać każą, po chwili naszych się żon będą / I dzieci upominać*. Czyż Grecy są lepsi od Trojan? Podburza słuchaczy, przypomina dawne krzywdy i urazy, szafuje pojęciami poniżenia, hańby i honoru, nawołuje do wojny. W jego demagogicznym przemówieniu nie ma **argumentów logicznych** ani **rzeczowych**, za to można się doszukać (podobnie zresztą jak w mowie Aleksandra) wielu **emocjonalnych: ad baculum** („do kija”), **ad ignorantium** (do niewiedzy), **ad populum** (do tłumu) czy **ad vanitatem** (do próżności). Skuteczny demagog – gra na emocjach słuchaczy i ostatecznie przekonuje ich do zgubnego dla Troi rozstrzygnięcia kwestii – nie dlatego, że uważa je za słuszne, lecz z powodu darów, jakie otrzymał od Aleksandra.

ANTENOR

– Relacjonowany przez posłańca przebieg rady pokazuje, jak **erystyka** zwycięża logikę i uczciwość. Słuchacze chętniej nakłaniają ucha ku kwiecistej i emocjonalnej przemowie Iketaona, nie idą za logicznymi i trafnymi argumentami szlachetnego Antenora, który przypomina, że to Aleksander złamał prawo gościnności, uciekając z żoną Menelaosa i że za kaprys królewskiego syna zapłacą wszyscy. Antenor jest uczciwy i obiektywny, ma na względzie dobro Troi, używa **argumentów rzeczowych, nie do zbitcia (ad rem)** – a jednak tylko kilku członków rady docenia prawdę jego słów. Większość daje się porwać erystyce Iketaona.

Przykład 3.

Sztuka argumentacji. Krótki leksykon argumentów i sposobów argumentowania

Umiejętność rozpoznawania i klasyfikowania argumentów wymaga usystematyzowanej wiedzy na ich temat. Uczniowie zainteresowani retoryką (zwłaszcza w klasach humanistycznych) mogą pokusić się o poszerzenie wiadomości na ten temat poza zestawy zamieszczone w podręcznikach.

Opracowanie (indywidualnie lub zespołowo) krótkiego leksykonu zawierającego zestawienie terminologii związanej z retoryką, uporządkowanej alfabetycznie lub w działach, to pomysł na projekt edukacyjny. Opracowując taki materiał, uczniowie zrealizują szereg celów samokształceniowych, m.in. takich, jak:

- porządkowanie informacji w problemowe całości [IV.2];
- korzystanie z literatury naukowej lub popularnonaukowej [IV.3];
- dokonywanie krytycznej selekcji źródeł [IV.5];
- wykorzystywanie multimedialnych źródeł informacji [IV.9];
- gromadzenie i przetwarzanie informacji, sporządzanie baz danych [IV.10];
- korzystanie z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonywanie wyboru źródeł internetowych [IV.11].

Wybrane do leksykonu terminy będą definiowane (redagowanie definicji i hasła słownikowego), objaśniane, ilustrowane przykładami z literatury źródłowej, literatury różnych epok (np. renesansu) bądź z tekstów współczesnych. Zakres materiału, jakiego będzie dotyczył opracowywany zestaw, to kwestia wyboru uczniów i nauczyciela. Może to być zestawienie rodzajów argumentów z przykładami – lub inny obszar elementów związanych z retoryką. Poszczególne zespoły uczniowskie mogą przygotować odrębne leksykony (o takiej samej lub różnej się tematyce) – lub zająć się wybranymi czy przydzielonymi działami retoryki jednego wspólnego słownika.

Oto kilka propozycji zagadnień retorycznych, które mogą się znaleźć w opracowywanym przez uczniów leksykonie³:

³ Lista opracowana na podstawie: Mirosław Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990, s. 86, 87-89, 90-94, 96-97, 99-106, 108-112.

A. terminy związane z porządkowaniem kompozycji przemówienia (wywodu), np.:

- **sylogizm**, czyli schemat wnioskowania złożony z dwóch przesłanek, z których wyprowadza się wniosek;
- **sylogizm skrócony** (w którym jedna z przesłanek ze względu na swoją oczywistość została opuszczona);
- **dylemat**;
- **analogia**;
- **kolekcja argumentów**, ułożona w porządku skrótu mowy zawierającej przeważnie jednozdaniowe części: a) przedłożenie (twierdzenie, myśl), b) dowód, c) potwierdzenie dowodu, d) krótkie, ozdobne objaśnienie dowodu, e) zakończenie (konkluzję);
- **odpieranie zarzutów**, czyli element kompozycji retorycznej, w którym obala się opinie, sądy i kontrargumenty przeciwnie; służy ono do wyeksponowania i wzmocnienia argumentacji pozytywnej;
- **tranzycje**, czyli różne sposoby i techniki przechodzenia do dalszego ciągu mowy;
- **dygresja**, tzn. chwilowe odejścia od zasadniczego tematu w celu uniknięcia monotonii, pobudzenia uwagi słuchaczy np. przez żart, anegdotę itp.;
- **paralelizm retoryczny**, polegający na powtarzaniu „tego samego, tylko za każdym razem inaczej”;
- **redundancja**, czyli powtarzanie ważniejszych słów i zdań, które ułatwia i zapamiętywanie, i przekonywanie;
- **epilog**, czyli **konkluzja**; uwydatnieniu punktu kulminacyjnego mowy za pomocą dosadnych słów;

B. Rodzaje argumentów, uporządkowane w zależności od ich kwalifikacji etycznej, np. z podziałem na:

- **argumenty logiczne** (tu mamy m.in. sylogizmy);
- **rzeczowe** (merytoryczne);
- **emocjonalne i erystyczne** (zwane też **sofizmatami**), takie jak m.in.:
 - umiejętność zaprzeczania,
 - odwracanie kierunku dowodzenia,
 - metoda ironicznej niekompetencji,
 - metoda zaliczania do negatywnej kategorii pojęć,
 - metoda „potoku bezsensownych słów”,
 - metoda błędnych przesłanek,
 - *argumentum ad auditorem* (odwołanie się do słuchacza, np. w formie pytania retorycznego),
 - *argumentum ad baculum* (odwołanie do kija, chwyt polegający na groźbie użycia siły, szykowanie),
 - *argumentum ad hominem* (argument odnoszący się do człowieka, z którym toczy się spór),
 - *argumentum ad ignorantiam* (odwołanie się do niewiedzy audytorium),
 - *argumentum ad misericordiam* (argument odwołujący się do litości, współczucia),
 - *argumentum ad personam* (wprowadzenie do przemówienia fikcyjnego przeciwnika i ośmieszanie go przed słuchaczami),
 - *argumentum ad populum* (argument odwołujący się do tłumu, do emocji grupowych słuchaczy, ich np. dumy czy uprzedzeń);
 - *argumentum ad vanitatem* (argument odwołujący się do próżności słuchaczy, komplementowanie ich);
 - *argumentum ad verecundiam* (odwołanie się do autorytetów).

C. Styl retoryczny i właściwe dla niego tropy i figury retoryczne, jak:

- hiperbola i jej odmiany;
- litota, tzn. przeciwieństwo hiperboli,
- przestawienie, czyli inwersja,
- alegoria (za jej trzy postacie uważano porównanie, symbol i przeciwieństwo);
- **figury słowne**, jak anafora, synonimia, paronomazja, antyteza, anafora, epifora, podwojenie, powtórzenie (tego samego wyrazu), szeregi wyrazów bliskoznaczných, synonimia itp.;
- **figury myśli**, tj. konstrukcje semantyczne służące intelektualnym, emocjonalnym i estetycznym celom perswazji, takie jak np. odwołanie się do słuchaczy, powątpiewanie, wykrzyknik, złorzeczenie, dowcipny zwrot, rozważenie, rozumowanie, zaklinanie, wahanie się, niedopowiedzenie, wybuch, poprawienie się, nagana, wykładnia, wniosek, zatrzymanie się, pozorna zgoda, ironia, pomniejszenie, opis, sentencja, wprowadzenie cudzych słów, podobizna, przykład, uosabianie, przejście, konkluzja... (w literaturze przedmiotu mają nazwy greckie i łacińskie, można je klasyfikować np. według funkcji w częściach przemówienia – lub celów, którym służyły);
- **okres retoryczny**, który najkrócej można określić jako rozbudowane zdanie złożone, którego części składowe są celowo uporządkowane, tak by tworzyły zamknięty układ intonacyjny i znaczeniowy.

Tak opracowany materiał wyjściowy zapewne okaże się pomocny w bardziej wnikliwym analizowaniu kunsztownych tekstów renesansowych, jak *Kazania sejmowe* Skargi, mowy Orzechowskiego czy przemówienia bohaterów *Odprawy posłów greckich*. Może też zainspirować uczniów opracowujących własne wypowiedzi argumentacyjne, podsuwając szerokie spektrum rozwiązań formalnych.

Wątek III. Retoryka i polemika

Przykładowe zagadnienia:

- *Odprawa posłów greckich*, *Epejsodion I*: Jakich argumentów używają Aleksander i Antenor podczas rozmowy, w której pierwszy namawia, a drugi odmawia...
- Co wolno władcy – do czego jest zobowiązany? Jak myśliciele renesansowi postrzegali prawa i powinności rządzących? Machiavelli, Kochanowski, Skarga i inni. Dyskusja w roli.
- Debata szkolna (klasowa, oxfordzka...) na temat aktualnych, ważnych dla społeczności szkolnej problemów.

Umiejętności retoryczne, klasyfikacja argumentów i ich ocena etyczna, wszelkie kompetencje związane ze skutecznym przekonywaniem – to także przestrzeń dyskusji i debaty. Tu także można funkcjonalnie powiązać umiejętności odbioru i przekazu. Materiału dostarczy znów *Odprawa posłów greckich*; na przykład śledzenie dyskusji, w której Aleksander usiłuje przekonać Antenora, by przemawiał zgodnie z jego interesem za pozostawieniem w Troi Heleny, odmawiając Grekom prawa do jej odzyskania. Argumenty Aleksandra to popis erystyki, w której królewicz powołuje się na prawa przyjaźni i sumienie, zarzuca szlachetnemu mężowi zazdrość i ostatecznie oskarża, iż jest przekupiony przez Greków. Logiczne i nie do zbitcia argumenty Antenora przekonują czytelnika, ale nie zaślepionego prywatą Parysa.

Umiejętność rozpoznawania argumentów i analizowania ich funkcji – powinna przełożyć się na uczestniczenie w dyskusjach i debatach klasowych, poświęconych zagadnieniom związanych z literaturą i kulturą omawianych epok, a także – co zapewne okaże się bardziej angażujące – kwestiom bliskim i atrakcyjnym dla współczesnej młodzieży, takim jak życie szkoły, moda, postawy społeczne, ekologia i zagrożenia środowiska czy technologia i jej rozwój.

Wątek IV.

Projekt edukacyjny – opracowanie własnego przemówienia (oracji) na wskazany (lub wybrany) temat

- Przygotuj(cie) przemówienie, które wygłosisz w klasie, poświęcone różnym poglądom na prawa i obowiązki władców w okresie renesansu. Porównaj(cie) stanowiska Machiavellego, Kochanowskiego i Skargi. Sformułuj(cie) wyraźną tezę swojego wystąpienia.
- Kim jest człowiek renesansu? Czy dziś wzorce osobowe tej epoki są wciąż aktualne? Opracuj na ten temat przemówienie, w którym przedstawisz i uzasadnisz swoje poglądy na ten temat. Przygotuj się do wygłoszenia go przed szerszym audytorium.
- Wybierz jedno z haseł renesansowych zawierających wyraźną tezę (np. *Człowiek jest miarą wszechrzeczy; Człowiek jest kowalem swego losu*) i przygotuj przemówienie, w którym ustosunkujesz się do niej, wykorzystując różne argumenty na poparcie swego stanowiska. Przekonaj słuchaczy o uniwersalności wybranej tezy, lub postaraj się ją obalić.

Istotnym elementem omawianej propozycji edukacyjnej i sprawdzianem nabycia różnych umiejętności retorycznych może być przygotowanie przemówienia, które zostanie przedstawione wobec szerszego audytorium (np. uczniów, rodziców i nauczycieli, na forum klasy lub nawet szkoły). Opracowanie przemówienia i określenie zasad jego wygłoszenia może mieć charakter **projektu edukacyjnego, realizowanego indywidualnie** (każdy uczeń opracowuje i wygłasza własne przemówienie) lub **zespołowo** (w tym przypadku zespół zbiera materiały, doprecyzowuje koncepcję przemówienia, wspólnie je redaguje i opracowuje sposób wygłoszenia – zaś przemawia jedna, wybrana z zespołu osoba)⁴.

Powyżej przedstawiono kilka propozycji tematów takiego przemówienia, w którym uczeń (zespół) przedstawi spójny wywód argumentacyjny na temat danej tezy. Oracja może mieć także inną formę gatunkową, np.:

- laudacja (lub obrona, oskarżenie itp.) postaci literackiej lub dzieła;
- polemika z apologetami lub przeciwnikami wybranego twórcy lub dzieła;
- przemówienie okolicznościowe (np. z okazji rocznicy dotyczącej wybranego twórcy lub dzieła);
- zachęta do uczenia się retoryki;
- mowa otwierająca zjazd absolwentów szkoły itp.

Dla niektórych uczniów bardziej atrakcyjne zapewne będą tematy niezwiązane z literaturą, a dotyczące aktualnych problemów współczesnych, funkcjonowania społeczeństwa konsumpcyjnego, subkultur młodzieżowych, muzyki, form rozrywki i wszelkich sposobów spędzania wolnego czasu, ochrony środowiska, praw zwierząt... Temat przemówienia uczniowie wybierają spośród propozycji podanych przez nauczyciela lub formułują samodzielnie – zgodnie z założeniami projektu.

Oracja powinna być zbudowana według zasad retoryki, na podstawie samodzielnie opracowanego planu, posiadać organizację retoryczną i funkcjonalnie zastosowane środki oraz figury retoryczne. Autorzy będą słuchaczy do czegoś nakłaniać, o czymś przekonywać, ewentualnie od czegoś odwołać. Grupy powinny być stosunkowo nieliczne (np. 4-osobowe).

Praca nad przemówieniem powinna przebiegać zgodnie z zasadami sztuki retorycznej i zachowywać kolejność etapów, do których należą.

- ◆ Inwencja – określenie tematu i głównych zagadnień wypowiedzi.
- ◆ Dyspozycja – uporządkowanie mowy i jej podział na części.
- ◆ Elokucja – dobór słownictwa i określenie kształtu językowego mowy.
- ◆ Memoria – zapamiętanie tekstu.
- ◆ Akcja – wygłoszenie mowy.

Ostatni punkt – wygłoszenie przygotowanej oracji będzie stanowił prezentację efektów pracy grupy.

⁴ Na stronie Wydawnictwa STENTOR zamieszczony został scenariusz projektu edukacyjnego *Szkoła mówców* powiązany z materiałem literackim i kulturowym klasy I programu *Przeszłość i dziś*; zawiera on obszerny opis celów, zasad projektu, procedur i innych elementów metody.

Od najdawniejszych czasów podkreślano walory wychowawcze retoryki, która miała nie tylko uczyć pięknego wysłowienia, ale także kształtować myślenie i wpływać na etyczny wymiar postępowania, wpajać takie wartości, jak uczciwość, dobro i sprawiedliwość. Retoryka mieściła się w szeroko rozumianym ideale wychowawczym, który w starożytnej Grecji określano słowem *paideia*, a w Rzymie – *humanitas*. System klasycznego wychowania ustalony w epoce hellenistycznej i przekazany średniowiecznej Europie poszerzał studia literackie, a na poczesnym miejscu stawił filozofię i retorykę. Sztuka pięknego mówienia staje się warunkiem ogłady i wykształcenia, z także przenika wszystkie uprawiane wówczas gatunki literackie. W podstaw renesansu retoryka – wraz z gramatyką i dialektyką – króluje w pedagogice europejskiej opartej na odradzających się wzorach antyku. Jest wiodącym przedmiotem szkolnym – jako sztuka inwencji oraz umiejętność przedstawiania każdego tematu. W tym pierwszym zakresie (jako sztuka inwencji) uczyła, jak w sytuacjach życiowych, podejmując decyzję, dostrzegać wszelkie racje „za” i „przeciw”. Kształtowała więc umiejętność szerokiego, „sprawiedliwego” widzenia ważnych kwestii, unikania jednostronności i opierania się naciskom. Do tych aspektów umiejętności retorycznych wraca dziś szkoła preferując metody takie jak różnorodne formy dyskusji i debaty, które mają przygotowywać uczniów do uczestnictwa w procesach komunikacji społecznej.

Sztuka układania i wygłaszania tekstów przemówień jest ważną składową umiejętności poprawnego i skutecznego posługiwania się językiem polskim – tym ważniejszą, że mającą przełożenie praktyczne na funkcjonowanie w różnych dziedzinach życia. Ma wpływ na sukces szkolny ucznia, jego dalszą drogę edukacji, życie zawodowe. Jest niezbędna w wielu sytuacjach oficjalnych i prywatnych. Retoryka i szereg implikujących ją kompetencji stanowią wspólną płaszczyznę kształcenia literackiego i językowego oraz obligują nauczyciela i ucznia do bezpośredniego stosowania zdobytej wiedzy w praktyce językowej.

Teresa Kosyra-Cieślak, absolwentka Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Była nauczycielka języka polskiego w II LO im. Emilii Plater w Białej Podlaskiej i konsultantka ds. edukacji humanistycznej w białskim oddziale Lubelskiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli. Autorka licznych publikacji metodycznych adresowanych przede wszystkim do nauczycieli języka polskiego w szkołach ponadgimnazjalnych i gimnazjach: scenariuszy zajęć, planów wynikowych, poradników metodycznych. Wdraża własne programy edukacyjne i walczy z nudą szkolną. Jest zaangażowana w promowanie nowoczesnych, niestandardowych metod nauczania. Uważa, że szkoła jest twórczym miejscem spotkań, w którym zarówno uczeń, jak i nauczyciel ma szansę znaleźć przestrzeń dla swego rozwoju i niebanalnych pomysłów. Od lat prowadzi szkolenia dla nauczycieli. Współpracuje z wydawnictwem Piotra Marciszuka STENTOR.